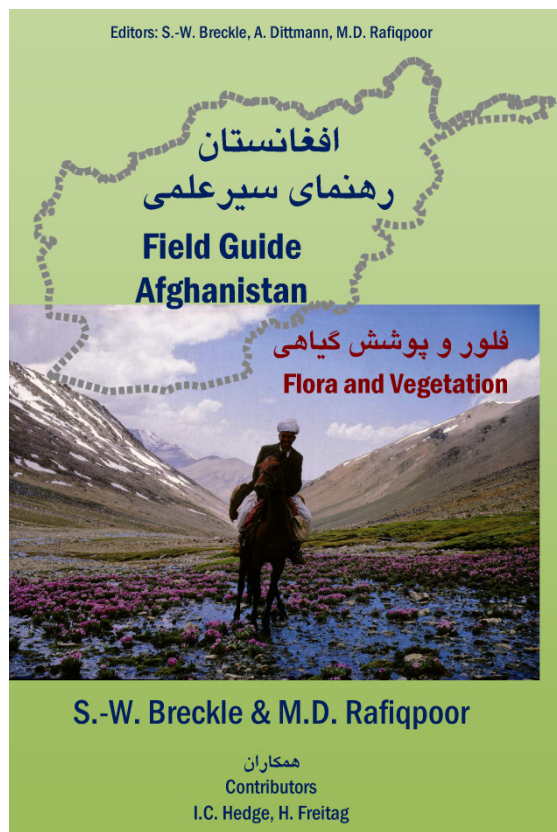

معرفی یک اثر علمی در مورد گیاهان افغانستان "رهنمای سیر علمی افغانستان، فلور و پوشش گیاهی"

چند روز قبل دوستان ارجمندم پروفیسور داکتر زیگمار برکلی و داکتر داود رفیق پور کتاب جالبی را تحت عنوان "رهنمای ساحه - فلور و پوشش گیاهی افغانستان" برای منحیث تحفه فرستادند. بدین وسیله از آنها تشکر می نمایم. این اثر پُر محتوا را در همان نگاه اول چنان جذاب و در خور توجه یافتم که حیف آمد اگر آن را به دوستانان میهن معرفی ننمایم.

این کتاب ارزنده بر اثر زحمات فراوان پروفیسور بریکلی (استاد پوهنتون بیلی فیلد، المان) و داکتر رفیق پور (استاد در انستیتوت تنوع بیولوژیکی در پوهنتون بن و همکار اکادمی علوم و ادبیات شهر ماینز، المان) و با همکاریهای پروفیسور آین هیج (استاد سابق پوهنتون ادینبورگ، بریتانیا)، پروفیسور هلموت فرایتاگ (استاد سابق پوهنتون کسل، المان)، پروفیسور اندریاس دیتمن (استاد پوهنتون کیسن، المان) و جم غفیری از دوستانان افغانستان در قید ۸۶۴ صفحه در دسامبر سال ۲۰۱۰ با قطع و صحافت زیبا به چاپ رسیده است. درین کتاب از جمله بیش از ۴۱۰۰ گونه (نوع) نباتات و پوشش گیاهی افغانستان تنها حدود بیش از ۱۲۰۰ گونه آن معرفی شده که تقریباً حدود ۳۰ درصد از نباتات کشور را در بر می گیرد. از جمله ۴۱۰۰ گونه گیاه حدود ۳۵ درصد آن در این سرزمین بومی بوده و بسیار کمیاب هستند. این اثر به زبانهای دری و انگلیسی نوشته شده و اسامی معمولی برخی از نباتات به زبان پشتو نیز در آن ذکر شده. کتاب

مذکور به چهار بخش تقسیم گردیده و شامل بخشهای عمومی (جغرافیا، اقلیم، جیوبوتانیک، نباتات اقتصادی)، بخشهای خصوصی (نبات شناسی، تحقیقات و فهرست مآخذ)، بخش مصور (تصاویر نباتات) و بخش نهائی (واژه نامه، منابع تصاویر، فهرستها) می باشد. موجودیت نقشه ها، گراف ها، تصاویر رنگه به اهمیت این کتاب افزوده، مخصوصاً که نتایج تحقیقات چند دهه اخیر در مورد نباتات افغانستان در آن تلخیص شده و در واقع اطلس زیبایی را آماده کرده. در ذیل مطالبی از بخشهای ذکر شده خدمت خوانندگان گرامی تقدیم می گردد:

بخش اول :

چون عوارض طبیعی مانند خاک، اقلیم و آب اساس زندگی نباتی را می سازند، بنابراین در بخش اول این کتاب به تقسیمات مناطق طبیعی افغانستان پرداخته شده. این مناطق شامل کوهپایه های بلند مانند هندوکش و کوه بابا، بدخشان و نورستان، ارتفاعات و سطوح مرتفع چون پامیر و غرستان، حوزه های پر چین و شکن مثل پنجشیر و بامیان، برجستگیها و افتادگیهای وسیع چون غوروات، هرات و قندهار، جلگه ها و قطعات هموار مانند جناح آمو و دشتهای پهناور بکواه، ریگستان و مارگو با فرود و فرازهای شان می گردد که به هر کدام آنها از زوایای مختلف عطف توجه صورت گرفته. آنگاه با در نظرداشتن ساختمانهای طبیعی و زمین شناسی افغانستان، چگونگی خاکهای این کشور در رابطه با پرورش نباتات توضیح گردیده. نگارندگان بعداً به مسائل اقلیمی پرداخته، تفاوت بارندگی و رطوبت را که بر حیات نباتی مؤثر است، توضیح نموده، مناطق مختلف کشور را که در گرمی و رطوبت هوا تفاوتهای زیادی را نشان می دهند، معرفی می نمایند. موجودیت حوزه های مختلف اقلیمی باعث پُررنگی محیطهای پرورش نباتی گردیده و امکانات رشد نباتات مختلفی را میسر گردانیده اند. بعد از آن در مورد تنوع حیاتی در کشور های منطقه سخن رفته و تذکر داده شده که "هر چند افغانستان یک کشور نسبتاً خشک با مناطق وسیع صحرائی و نیمه صحرائی است، اما شمار گونه های نباتات رگدار (آوند داران) در این سرزمین، در مقایسه با کشورهای مرطوب اروپای وسطی با شرایط مناسب تر اقلیم رُوشی، به وضاحت بیشتر است." بر علاوه تذکر رفته که تعداد گیاههای افغانستان به ۴۱۰۰ گونه می رسد. در این بخش یادآوری شده است که استفاده افراطی و غیر معقول از چراگاههای کشور و قطع درختان و ریشه

کن کردن بته ها و حتی نیمه بته های کوتاه قد نه تنها باعث تخریب پوشش گیاهی، بلکه سبب کاهش در ترکیب و تنوع مجموع گیاههای این کشور نیز شده است. این مصیبت باعث آن گردیده که احیای مجدد درختان و بته ها بکلی متوقف شده، پوشش نباتی کاهش یافته و ترکیب جمعیت‌های نباتی از ریشه تغییر کند. در نتیجه گیاههای خوش مزه برای گیاههای بی مزه، خاردار و زهری جا خالی کرده، تنوع گیاهی شدیداً زیانمند شده و بهره دمی علفچرها کاهش یافته است. علاوه بر این نگارندگان در بخش اول این کتاب فامیلهای عمده نباتات افغانستان را معرفی نموده، مناطق پیدایش آنها را بر روی نقشه ها رؤیت داده و به نمایش انواع پوشش گیاهی این کشور در مناطق کوهستانی، دره ها، صحرا ها و نیمه صحرا ها پرداخته و در مورد جنگلزار ها و چوبزار های مملکت توضیحاتی داده اند. شرح نباتات اقتصادی و شیوه های زراعت و آبیاری و جنگل داری فصل جالب دگری را در این بخش احتوا می کند. مسئله جنگل زدائی و جنگل سوزی فصل غم انگیز است که در این بخش کتاب به آن اشاره شده است. چنانکه در سال ۱۹۹۰ مساحت جنگلزار های افغانستان به ۱۳۰۹۰ کیلو متر مربع تخمین زده شده بود. این مساحت در سال ۲۰۰۰ به ۱۰۱۵۰ کیلو متر مربع و در سال ۲۰۰۵ به ۸۶۷۰ کیلو متر مربع کاهش یافته و یک تقلیل ۶۶ درصد از جنگلزار های کشور را بین سالهای ۱۹۹۰ تا ۲۰۰۵ نشان می دهد. نگارندگان علاوه نموده اند که تاجران چوب و جنگلزدایان هنوز هم به قطع درختان در آخرین بقایای جنگلها ادامه می دهند. اگر روال بر همین منوال ماند، دیری نخواهد پائید که افغانستان بکلی فاقد جنگل گردد. در این بخش کتاب نوشته شده که در پهلوی این مصیبت بزرگ ملی، افغانستان از توانمندی عظیم طبیعی برخوردار است که اگر یک سیستم زراعتی آینده نگر بر قرار شود، مردم این کشور مواد غذایی خویش را با اتکاء بخود تولید کرده می تواند. در پایان این بخش در مورد حفاظت از محیط زیست مخصوصاً از میراث‌های طبیعی خوش صورت و نیک منظر چون بند امیر، دره هاجر، دهلیز واخان و ده ها محل دگر سخن رفته. در تصاویر این بخش پهنای شگرف و بهم آمیخته با نظرگاههای جذاب و مناظر زیبا، طبیعت دل انگیز و پر رنگ کشور که تنها در مناطق کوهستانی دارای ۱۹ نوع حوزه اقلیمی است، پیوسته خودنمایی می کنند.

بخش دوم :

این بخش اختصاصی در مورد نبات شناسی و تحقیقات درین خصوص توضیحات می دهد، چنانکه در نخست در باره سیستماتیک، رسته بندی و نامگذاری نباتات پرداخته، یادآوری می کند که هر نبات دارای یک نام علمی بوده که بر پایه قواعد گرامر زبان لاتین استوار است و هیچگاهی دو نوع نبات دارای عین نام نمی باشد. به این اساس هر گونه یا هر نوع نبات مربوط به یک جنس، هر جنس مربوط به یک فامیل، هر فامیل متعلق به یک دسته و هر دسته بخشی از یک صنف و هر صنف وابسته به یک فرقه و هر فرقه به یک قلمرو منوط می باشد. ساختار نباتات رگدار (آوند داران) بوسیله سه عضو عمده مشخص می شود که عبارتند از ریشه ها، محور های ساقه و برگها. متعاقباً شناسائی نباتات از طریق گلها، میوه ها، دانه ها شرح شده و مستند سازی تنوع حیاتی توضیح گردیده است. در مورد کلکسیون نباتی افغانستان اسنادی از قرن ۱۹ تا امروز ارائه شده که بیشتر دانشمندان اروپائی، امریکائی و آسیائی بدان پرداخته اند. در این شواهد نه تنها تصاویری از نباتات افغانستان گرفته شده، بلکه از عده ای از نباتات کشور ما نمونه هائی نیز برداشت شده که بعضی از آنها خوشبختانه در موزیمهای نباتی کشور های اروپائی حفظ گردیده اند. چنانکه خدمات یک نبات شناس اتریشی به نام K.-H. Rechinger که تشریحات نباتات را در سال ۱۹۶۳ در اثر معروفش "فلور ایرانیکا" به زبان لاتینی انجام داده، در رهنمای سیر علمی افغانستان چنین بازتاب یافته است: "هر چند روی اهمیت این فلور کلاسیک تأکید شود، باز هم کافی نخواهد بود. این اثر یک سند مصور بسیار با ارزش و زیربنائی برای نباتات افغانستان بوده، به یقین کامل در فرآیند تشویق برای تدوین یکسری از کلکسیون های نباتی در این کشور نقش کتالیزاتور بسیار مهم را بازی کرده است." نگارندگان در ادامه می نویسند که سالهای ۱۹۶۰ در واقع دوره ایست که در هیچ زمان دیگر در مقایسه با آن برای جمع آوری نباتات در افغانستان زحمت به خرج داده نشده است. کلکسیون های نباتی که در پوهنتون کابل محافظت می شدند بر اثر جنگها از بین رفته اند ولی در چندین شهر اروپائی (مونخ، گوتینگن، وینا)، در ادینبرگ (سکاتلند) و در اضلاع متحده امریکا در موزیمهای نباتی هنوز این کلکسون ها موجود اند. تا سال ۱۹۷۸ حدود ۱۱۰ هزار نمونه از نباتات افغانستان جمع آوری شده بود که در هر کیلو متر مربع ۲۰ نمونه را احتوا می کند. نگارندگان انتظار کشف نباتات جدید و متعدد دگر را در سراسر افغانستان، بخصوص در مناطق کوهستانی، دارند. با ارائه لست طولی از مآخذ و سه ضمیمه در مورد جزوه های منشر شده راجع به نباتات منطقه، بخش دوم به پایان می رسد.

بخش سوم :

این بخش بعنوان بخش اساسی این کتاب، به معرفی گونه های گیاهی اختصاص داده شده است، چنانکه در نخست گروه سرخسها یا پتیریدوفاتیا و بعداً بازدانگان یا سوزن برگان و متعاقباً دو مشیمه ایها و یک مشیمه ایها تشریح شده اند. در این بخش، تصاویر رنگه نباتات افغانستان با توضیحات لازم و فشرده طوری به نمایش گذاشته شده اند که در آن نام لاتین، اسم معمولی نبات به زبان دری، گسترش عمومی جغرافیائی به شمول پیدایش نبات در افغانستان، شرایط اکولوژیکی جایگاه زیست، ساحه پراکنش گونه در امتداد کمر بندهای ارتفاعی در کشور، محل رویش، وقت معمولی گلدهی و رنگ گل، شکل زیست و ارتفاع وسطی قامت نبات درج شده است. علاوه بر این تذکرات متمم و لازم

پیرامون ویژگیهای هر نبات نیز اکثراً ارائه شده: مثلاً استفاده از نباتات (نباتات طبی، علف هرزه، مواد خوراکی، سیزی، زهریت)، اطلاعات در مورد مشخصات یک گونه و یا سائر ممیزات مخصوص و جالب آن. در ذیل چند گونه با صرف نظر از متن انگلیسی، برگزیده شده و بعنوان نمونه ارائه می گردد:

Pe-۰۱

: Pe-۰۱

Pedaliaceae,
Sesamum Indicum

اسم دری: کنجد

افغانستان: زراعتی، شمال، شمالشرق و شرق افغانستان

گسترش جغرافیایی: مهد اصلی نامعلوم، زراعتی در بسیاری از کشورهای حاره و نیمه حاره، بخصوص

مناطق حاره جنوبشرق آسیا و افریقا

شرایط اکولوژیکی: مزارع و باغها

ارتفاع: ۳۰۰ تا ۱۷۰۰ متر از سطح بحر

شکل زیست: گیاه علفی یک ساله، ۴۰ - ۷۰ سانتی

متر ارتفاع

تذکر: کنجد، بخاطر دانه های تیلدار زرع میگردد از

تیل کنجد در کپسولهای قائم (B)، در کلچه پزی،

صابون سازی، روغن مو و از دانه های کنجد اکثراً

در روی نان، روت و در پخت و پز استفاده می

گردد. گفته می شود که برگها، دانه ها و تیل کنجد

همه برای صحت مفید اند.

تصویر از: زیگمار برکلی

Rh-۰۴

: Rh-۰۴

Rhamnaceae
Ziziphus Jujuba Miller

اسم دری: عناب

افغانستان: شرق، شمالشرق و مرکز افغانستان

گسترش جغرافیایی: غرب و مرکز آسیا، قفقاز، هند،

کوریا، چین؛ وارد شده در مدیترانه، شمال افریقا و

امریکای شمالی

شرایط اکولوژیکی: اکثراً زراعتی، کناره جنگلها

ارتفاع: ۶۰۰ تا ۱۸۰۰ متر از سطح بحر

گل: جون - جولای، سبز

شکل زیست: بته و یا درخت، ۵ - ۱۰ متر ارتفاع

تذکر: عناب درخت مهم اقتصادی و میوه های آن

خوردنی میباشد. از عناب به عنوان ادویه ضد سینه

تنگی استفاده می شود؛ چوب این نبات بسیار سخت و

متراکم است.

تصویر از: زیگمار برکلی

: M3-22

Liliaceae [Liliaceae s.str.]

Fritillaria imperialis L.

اسم دري: گل سرنگون اشک مریم

افغانستان: نادر، در یک دایره به دورادور مناطق کوهستانی

افغانستان مرکزی

گسترش جغرافیایی: شمالشرق آسیای صغیر، عراق، ایران،

پاکستان، کشمیر

شرایط اکولوژیکی: اماکن زیست محفوظ و تا حدودی سایه

رُخ (A) با طبقه ضخیم از خاکهای آمیخته با هوموس

(گیاخاک)، میان بته زار های باز، دامنه سنگلاخی کوه ها

(B)

ارتفاع: ۱۴۰۰-۳۰۰۰ متر از سطح بحر

گل: اپریل، گلها نارنجی جلدار (سرخ)

شکل زیست: جیوفایت، غده های بسیار عمیق فاقد نیام، ۵۰-

۱۰۰ سانتیمتر ارتفاع

تذکر: بسیار زیبا (C) با غدوات شربتی بزرگ، حتی با

چکیدن قطرات شیره بر زمین. گلها در رأس ساقه و در بالای

گل یک دسته از برگهای کوچک (A)

تصویر از: آین هیچ

: M3-38

Liliaceae [Liliaceae s.str.]

Tulipa lanata Regel

اسم دري: گل لاله

افغانستان: شمالشرق و شرق افغانستان

گسترش جغرافیایی: آسیای مرکزی (پامیر- آلی)

شرایط اکولوژیکی: در مزارع و تاکستانها

ارتفاع: ۱۲۰۰-۲۰۰۰ متر از سطح بحر

گل: اپریل، می

شکل زیست: جیوفایت، با غده زیرزمینی (پیاز دار)، ۴۰-۶۰

سانتیمتر ارتفاع

تذکر: گلها سرخ تیره با لکه های سیاه (A)، دمگل قدری

مودار، از نگاه محلی بسیار معمولی و اکثراً جمع آوری شده

(B)

تصویر از: هلموت فرایتاگ

بخش چهارم :

در بخش چهارم لغتنامه اصطلاحات نبات شناسی به ترتیب حروف الفبا همراه با اشکال نباتات آورده شده که یک دو مثال آن در ذیل ذکر می گردد :

Anthesis : دوره یا مرحله گلدهی، طول دوران شگوفائی.

Shrub : بته یا درختچه دایمی با ساقه چوبی، معمولاً منشعب و یا با چندین شاخه چوبی بر خاسته از قاعده.

علاوه برین در این بخش منابع تصاویر ارائه گردیده که نشان دهنده علاقه مندی جمع غفیری از دانشمندان افغانی و خارجی به نباتات افغانستان و صیانت از آنها می باشد. به تعقیب آن فهرست مطالب به زبانهای دری و انگلیسی و فهرست تکسونومی به ترتیب حروف الفبا گنجانیده شده که با جست و جوی یک مطلب، صفحه و یا صفحات مربوط به

آن مرام را در کتاب بدست می دهد. در سه صفحه اخیر خلص سوانح نویسندگان کتاب با ساحات کار، مؤسساتی که ایشان در آن فعالیت داشته و مسافرت‌هایی که برای تحقیقات نبات شناسی به اقصی نقاط جهان، منجمله افغانستان انجام داده اند، درج می باشد.

مرام اصلی این اثر، با وصف آنکه به سیستم علمی نبات شناسی تدوین شده است، اینست که با در دست داشتن این کتاب به سادگی نباتات تشخیص گردیده و معلوماتی در باره محل و شرایط زیست آنها حاصل شود. این اثر ناب علمی می تواند از یک جانب در امور درسی مورد استفاده استادان، معلمان، شاگردان و سائر علاقه مندان قرار گیرد، از جانب دیگر راه های تحقیقات مزید و شناسائی نباتات ناشناخته و طبیعت پررنگ کشور را باز گرداند. معلوماتی که در مورد نباتات صنعتی و اقتصادی ارائه شده، بیانگر آنست که افغانستان از امکانات وسیع استفاده ازین نباتات برای پیشرفت اقتصادی و خود کفائی برخوردار می باشد. همچنان گیاهان طبی که درین کتاب معرفی شده اند، می توانند نقش مهمی را در صنایع دواسازی و پیشرفت اقتصادی مملکت بازی نمایند، بالخاصه که طب گیاهی یا طب یونانی، که در افغانستان از هزاران سال بدینسو رائج می باشد، تجارب گران بهائی را به دسترس دارد. گذشته ازین دیربست که در کشور های صنعتی طب گیاهی در پاره موارد بر طبابت مکتبی ترجیح داده می شود.

اهمیت این اثر یکی درینست که نتایج تحقیقات آن سنگ بنای اطلس ملی افغانستان را تشکیل می دهد که اینک در انستیتوت جغرافیا در پوهنتون گیسن المان (پروفیسور دیتمن) همین اکنون روی دست گرفته شده. نویسندگان این اثر امیدوارند که در آینده با الهام گیری از این اثر، کتب دیگری در باره خزّه ها، گل‌سنگها، ذومعشتین، شبیره ها، پروانه ها، قانغوزکها، بمبیرکها، حیوانات آبی و خشکه ئی و نقش ارزشمند آنها در طبیعت و محیطهای زیست و همچنین مناطق پیدایش منرالها، خاکها و غیره ارائه شود.

ارزش دیگر کتاب درینست که خواننده را متوجه می گرداند که با وجود آنکه نباتات افغانستان مهم و کمیاب اند، لکن بسیاری از آنها به معرض خطر تباهی و انقراض نسل قرار گرفته اند. بنابراین بر همه ما ندا می زند تا در صیانت از محیط زیست نباتات، منجمله جنگلها، علفچر ها و سبزه زارها، عبهر و شهلا و طبیعت دل انگیز کشور بکوشیم و نگذاریم که این سرمایه های طبیعی و ملی از دست بروند. مخصوصاً که این همه نباتات در طبیعت نقش ارزنده بجا کرده و عالم نباتی و حیوانی در یک همبستگی و هماهنگی با هم قرار داشته زمینه زندگانی انسان و حیوان را میسر گردانیده، موجب فوز و فلاح اجتماع می شوند. درین رابطه باید گفت که از پروژه هائی که بجای صیانت بیشتر از طبیعت، باعث تخریب آن می گردند باید جداً جلوگیری شده و از آن اقداماتی که باعث پرورش جنگلها، احیای سیستم زراعت و آبیاری و انکشاف زراعت و مالداری می گردند، پشتیبانی به عمل آید.

چون نگارندگان نتوانستند بعلت تداوم جنگ در کشور، خطرات ماین ها و اوضاع ناگوار امنیتی در حین تدوین این اثر به نقاط پیدایش این نباتات در افغانستان سفر کنند و نامهای محلی آنها را به زبانهای دری، پشتو ویا سائر زبانهای مروج وطن حاصل نمایند، در نتیجه در بخش سوم کتاب جای نام دری یا پشتوی تعداد زیاد نباتات خالی مانده. نگارندگان برای رفع این مشکل از همه خوانندگان تقاضاء نموده اند تا در صورت آگاهی از نام نباتات توضیح شده، آنها را در جریان بگذارند. نویسندگان بدین باورند که با همکاریهای بیشتر استادان، شاگردان و اهل فن این رهنمای ساحه بیشتر غنی شده و به معرفی بیشتر نباتات افغانستان و صیانت از محیط زیست خواهد انجامید.

امید که با رفع این خلاء و اقدام به تحقیقات مزید، سائر نباتات افغانستان معرفی و از آنها صیانت بعمل آید. با تحقیقات حاضر و آینده هویت طبیعی کشور در رابطه با نباتات تثبیت گردیده و مشخصات وطن برجسته تر می گردد. آرزو می رود که با استفاده ازین کتاب در مجامع علمی به شناسائی بیشتر طبیعت زیبا و دلکش افغانستان پرداخته شده، زمینه نگهداری از این گنجینه طبیعی بعنوان میراث ملی فراهم آید و جلو همه تبهکارانی گرفته شود که در بربادی مادی و معنوی افغانستان و در نابودی طبیعت زیبای آن کوشیده اند.

نشر این اثر پر محتوا را برای دوست عزیزم داکتر داوود رفیق پور، پروفیسور برکلی و همکاران شان تبریک گفته، یادآور می شوم که کوشش آنها در جهت تثبیت هویت طبیعی افغانستان موجب سرور بسیاری از هم میهنان خواهد شد. مطالعه این اثر پُر بار که بخشی از مصارف آن توسط مؤسسه تبادل خدمات فرهنگی المان (DAAD) تمویل شده و در اکثری کتابخانه های افغانستان، اروپا و امریکا قابل دسترس است، به همه آنانی که قلب شان برای مام میهن می تپد، مشوره داده می شود.

Breckle, S.-W. & Rafiqpoor, M.D. (۲۰۱۰): Field Guide Afghanistan – Flora and Vegetation. Scietia Bonnensis, Bonn, London, Manama, ۸۶۴ pp.

کسانی که به معلومات بیشتر نیاز داشته باشند، می توانند با داکتر رفیق پور از طریق ایمیل تماس بگیرند:

Dr. Daud Rafiqpoor

Nees Institute for Biodiversity of Plants, University of Bonn

Meckenheimer Allee ۱۲۰

۵۳۱۱۵ Bonn, Germany

d.rafiqpoor@uni-bonn.de

www.nees.uni-bonn.de